

ИНСТИТУТ ЗА МОДЕРНА ПОЛИТИКА

Централен офис: София 1000, ул. „Аксаков“ 52, ет. 3, тел. 988-53-86

e-mail: pressoffice@modernpolitics.org ; imp@europe.com

www.modernpolitics.org

СТАНОВИЩЕ

**на Института за модерна политика по
конституционно дело № 11/2011 г.**

**УВАЖАЕМИ Г-Н ПРЕДСЕДАТЕЛЮ НА КОНСТИТУЦИОННИЯ СЪД,
УВАЖАЕМИ ГОСПОЖИ И ГОСПОДА КОНСТИТУЦИОННИ СЪДИИ,**

С определение, постановено на 24 ноември 2011 г., **Институтът за модерна политика** е конституиран като страна по конституционно дело № 11 от 2011 г., образувано по искане на седемдесет и един народни представители от 41-вото Народно събрание. Предмет на делото е установяването на законността на избора, произведен на 23 и 30 октомври 2011 г. на Росен Асенов Плевнелиев и Маргарита Стефанова Попова за президент и вицепрезидент на Република България.

I. Предварителни съображения:

1. Оспорването на законността на избора на държавен глава е акт със значим конституционен и обществено-политически мащаб. Поставя се под съмнение легитимността на основен орган от конституционната система – президента на републиката, който олицетворява единството на нацията и представлява държавата в международните отношения. Произнасянето на Конституционния съд по това дело ще бъде първо по рода си и, следователно, ще зададе стандарт за обхвата, съдържанието и конкретните измерения на понятието „свободни и честни избори“. Този стандарт ще има определящо значение за начина, по който ще се решават в бъдеще споровете за законността на избори за органи на властта и ще бъдат осъществявани изборителните права на българските граждани. Поради безпрецедентният характер на това конституционно дело № 11 от 2011 г. за българската държавност и конституционна практика, **Институтът за модерна политика** намира за необходимо да изложи някои

предварителни съображения от по-общ, принципен характер.

2. Подобни случаи на оспорване на национални избори в други демократични държави обикновено провокират противоречиви аргументи относно целесъобразността на оспорването от гледище на стабилитета на институциите. Според едни, подобен акт поставя на изпитание демократичната система, защото може да срина авторитета на институциите, а несигурността да увреди националните интереси (с подобни аргументи, например, мотивира отказа си да оспори изборните резултати през 1960 г. републиканецът Ричард Никсън, който губи от демократа Джон Кенеди само с 0.1 % от гласовете на избирателите при наличие на многобройни сигнали за изборни фалшификации в няколко щата в полза на демократите). Други намират оспорването на изборните резултати при съмнение за манипулации и фалшификации за абсолютно необходима стъпка, целяща да съхрани правовия ред и доверието в демократичната система (с такива аргументи, например, кандидатът на Демократическата партия на САЩ Ал Гор оспори по съдебен ред изборните резултати в щата Флорида в изборите, спечелени от Джордж У. Буш през 2000 г).
3. **Институтът за модерна политика** подчертава, че оспорването на едни избори не може да бъде третирано като рутинно действие, произтичащо от несъгласие на недоволните от даден изборен резултат, а още по-малко като продължение на политическите борби. Обявяването на едни избори за незаконни следва да се основава на доказателства за сериозни нарушения, нечестни практики, манипулации и фалшификации, които включително оказват влияние върху резултатите от изборите.
4. **Институтът за модерна политика** смята, че оспорването на законността на изборите за президент и вицепрезидент на България и допускането на това дело до разглеждане по същество от Конституционния съд е в най-висока степен израз на респект към фундаменталните принципи и ценности на правовата държава. Тогава, когато в публичното пространство се поставят многобройни въпроси, сигнали и твърдения относно нередности в организацията на изборите, нарушения, манипулации и даже фалшификации на изборните резултати, стабилността на демократичния ред и респекта към народния суверенитет, изразяван чрез преките избори за органи на властта, обуславя да бъде установена по несъмнен начин законността на изборите. Авторитетното потвърждаване на вота или неговото касиране като незаконен от Конституционния съд е гаранция за стабилитета на демократичните институции и на цялата конституционна система.

5. Воден от това разбиране, в процеса на подготовка на своето становище по делото **Институтът за модерна политика** се обърна за предоставяне на мнение и данни към широк кръг организации, регистрирани като наблюдатели в Централната изборителна комисия, политически партии, кандидати. Получени бяха доклади и информации, съдържащи различни примери за изборни нарушения от Асоциация „Прозрачност без граници“, Институтът за социални изследвания и Фондацията за европейски прогресивни изследвания-Брюксел, ГИСДИ, група германски наблюдатели, организирани от Български център за зелена икономика и „Зелените“, Асоциация на младите юристи, политическите партии ВМРО-НИЕ и НДСВ, Сдружение „Модерна Враца“, Гражданска мрежа за модерен Сливен и Гражданска мрежа за модерен Пловдив. Кандидатът за президент Ивайло Калфин в своя отговор до Института за модерна политика препотвърждава изложените от вносителите на искането пред Конституционния съд доводи и съображения. Кандидатката Меглена Кунева в отговора си изтъква, че изявленията ѝ за опорочаване на изборите почиват само на публикации в медиите и не би могла да предостави допълнителни факти и правни аргументи.

II. Относно допустимостта на искането.

6. В публично огласеното становище на Министерския съвет като страна по делото въпросът за допустимостта на искането се повдига отново, независимо от произнасянето на Конституционния съд с Определение от 24.11.2011 г. Ето защо, **Институтът за модерна политика** като страна по същото дело, намира за необходимо да изрази становище, че от юридическа гледна точка допустимостта на искането е въвн от съмнение. Искането е направено от оправомощен субект и е в компетентността на Конституционния съд.
7. В твърденията, че искането е недопустимо се изтъква, че Изборният кодекс предвиждал някаква особена процедура за задвижването на конституционния процес, а именно – искане на орган по чл. 150, ал. 1 от Конституцията, оправомощен да сезира Конституционния съд, да се основава на отправено до него преди това искане от посочените в чл. 265, ал. 1 от Изборния кодекс субекти – кандидатите за президент и вицепрезидент, централните ръководства на партиите и коалициите. Подобни твърдения не почиват на правни аргументи и правна логика.

8. Оспорването на законността на президентските избори пред Конституционния съд е посочено изрично като правна възможност в самата Конституция (чл. 92, ал. 6). В чл. 149, ал. 1, т. 6 решаването на тези спорове е изрично включено в изброяването на правомощията на Конституционния съд. Конституционният законодател не е предвидил особен ред за сезиране на Конституционния съд при подобни спорове. С други думи – Конституционният съд може да бъде сезиран да упражни правомощието си по т. 6 от чл. 149, ал. 1 от Конституцията единствено по начина, определен и за всички останали негови правомощия – от органите, които имат право да се обърнат към него. Тези органи са изчерпателно изброени в чл. 150 от Конституцията. Текущото законодателство не може нито да разширява кръга на тези органи, нито да ограничава тяхното право на инициатива пред Конституционния съд. Да се възприеме твърдението, че спор за законността на избора на президент и вицепрезидент не може да се повдигне самостоятелно от орган по чл. 150, ал. 1, а той трябва да е бил предварително сезиран с искане от партия, коалиция или кандидат, би означавало да се приеме правният абсурд, че е възможно при действащата Конституция да се гласува закон, който постановява, например, че искане за противоконституционност на законодателството в сферата на социалните права може да се прави само по инициатива на синдикати, работодатели или съсловни организации.
9. **Институтът за модерна политика** подчертава, че правният смисъл на разпоредбата на чл. 265, ал. 1 от Изборния кодекс не е свързан с ограничаването на конституционната инициатива на органите, които имат право да сезират Конституционния съд. С тази разпоредба само се посочват изрично субектите, които имат право да отправят подобно искане за оспорване на законността на изборите пред органите по чл. 150, ал. 1 от Конституцията. Но това посочване не засяга и не може да се интерпретира като преюдициална предпоставка за упражняването на самостоятелното и уредено в Конституцията правомощие на тези органи за сезират КС.

III. Относно понятието „законност на избора“:

10. **Институтът за модерна политика** смята, че понятието „законност на избора“ (чл. 93, ал. 6 от Конституцията) е корелативно свързано с установеното

в конституционната и международноправната доктрина и актове понятие за „свободни и честни избори“. Законността на избора следва да се разглежда в пълнота – не просто като спазване на нормите на Изборния кодекс от изборната администрация и другите държавни органи от административно и организационно-техническо гледище, а като съответствие на целият изборен процес с конституционните и международноправни изисквания и критерии за свободни честни избори.

11. Конституцията на България постановява, че всички избори се произвеждат въз основа на „общо, равно и пряко избирателно право с тайно гласуване“ (чл. 10). Този текст е проекция на основните инструменти в областта на гражданските и политическите права, по които България е страна – *Всеобщата Декларация за правата на човека* (чл. 21, т. 3), *Международният пакт за гражданските и политическите права* (чл. 25), *Международната конвенция за премахване на всички форми на расова дискриминация* (чл. 5) и др.
12. *Протокол 1 към Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи* – чл. 3 „Право на свободни избори“ постановява, че държавите са длъжни „да провеждат свободни избори през разумни периоди с тайно гласуване и при условия, осигуряващи свободното изразяване на мнението на народа“.
13. Практиката на Европейският съд по правата на човека в Страсбург извежда редица стандарти за пълноценното осъществяване на избирателните права на гражданите и позитивното задължение на държавите да организират и произвеждат свободни и честни избори. Редица от релевантните решения и стандарти на Съда са посочени по-нататък в това становище. Тук следва да се отбележи основополагащото значение на следните постановки:

„Съдът подчертава, че на първо място Член 3 от Протокол № 1 към Конвенцията прогласява характерен принцип на ефективната демокрация и има първостепенно значение в системата от права, гарантирани от Конвенцията. Демокрацията е фундаментален елемент на „Европейския обществен ред“, а правата гарантирани от чл. 3 на Протокол 1 имат решаваща роля за установяването и поддържането на основите на ефективна и истинска демокрация и върховенство на закона... Съдът често е акцентирал върху ролята на държавите като върховен гарант за плурализма и че при осъществяването на тази роля държавата носи задължението да приеме позитивни мерки за „организиране“ на демократични избори в условия, позволяващи свободното изразяване на мнението на хората...”

(Вж. *Yumak and Sadak v Turkey*, както и *Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium*, *Ždanoka v. Latvia*, *Informationsverein Lentia and Others v. Austria*)

Практиката на Съда извежда от задължението на държавите по чл. 3 от Протокол 1 да провеждат избори, които осигуряват свободното изразяване на волята на избирателите, гаранции за индивидуалните граждански права, за активното и пасивното избирателно право. Подчертава се също, че тези права не са абсолютни, но ограниченията им не могат да обезсмислят тяхната същност и да намаляват ефективността им, трябва да преследват легитимна цел и средствата за прилагането им да са пропорционални на тази цел (вж. *Azis v Cyprus*).

14. Принципите относно правото на гражданите да избират и да бъдат избирани в органите на властта, както и задълженията на държавите и публичната администрация по тяхното обезпечаване, се обобщават в понятието „свободни и честни избори“. Кодексът за добри изборни практики, изработен от Комисията за демокрация чрез право на Съвета на Европа (Венецианската комисия), който често служи за източник на правни аргументи в практиката на Съда в Страсбург, подчертава пет основни принципа на свободните и честни избори, определяйки ги като „европейско изборно наследство“ – „всеобщо, равно, свободно, пряко и тайно избирателно право“¹. Те са разгърнати детайлно и в Декларацията за критериите за свободни и честни избори, гласувана единодушно от Интерпарламентарния съюз през 1994 г.²
15. Важни отправни точки за обхвата и съдържанието на понятието „свободни и честни избори“ има и в редица важни международни документи, изразяващи волята на държави, международни организации и неправителствени структури, като например (т.нар. „soft law“): Документа от Копенхагенската среща на Конференцията за човешкото измерение на ОССЕ от 1990 г., Парижката Харта за Нова Европа от 1990 г., Декларацията за принципите на международното наблюдение на изборите, изготвена под егидата на Генералния секретар на ООН през 2005 г. и др.
16. В този контекст, да се установи законността на даден избор, означава да се установи дали са проведени

¹ CODE OF GOOD PRACTICE IN ELECTORAL MATTERS GUIDELINES AND EXPLANATORY REPORT, Adopted by the Venice Commission at its 51st and 52nd sessions (Venice, 5-6 July and 18-19 October 2002), CDL-AD (2002) 23

² DECLARATION ON CRITERIA FOR FREE AND FAIR ELECTIONS, Unanimously adopted by the Inter-Parliamentary Council at its 154th Session (Paris, 26 March 1994)

свободни и честни избори, основани на всеобщо, равно, свободно, пряко и тайно избирателно право, дали изборната администрация и другите държавни органи са прилагали действащото изборно законодателство по начин, че да гарантират свободния характер на изборите и тяхната честност.

17. Ефективното изпълнение на позитивното задължение на държавата да организира свободни и честни избори засяга цял комплекс от основни начала на демократичната държава и основни права и свободи на гражданите. Установено е в практиката на органите по прилагане и тълкуване на международноправните норми, че свободните и честни избори предполагат спазване на:

- принципът на народния суверенитет;
- принципът на правовата държава и върховенството на закона;
- периодичното провеждане на избори;
- правото на участие в управлението лично или чрез законно избрани представители, както и пасивното избирателно право;
- всеобщо, равно, пряко и тайно гласуване;
- свободата на сдружаване и мирни събрания, свободата на съвестта и словото, достъпът до информация и свободата на придвижване;
- равенство и недискриминация;
- правото на ефективна, навременна и подлежаща на принудително изпълнение защита на нарушените права при спазване на принципите на справедливия процес.

18. Важно да се подчертае, че наличието на правна възможност за оспорване на президентските избори и самото производство пред Конституционния съд са част от законността на изборите. Това производство трябва да отговаря на един от основните международни стандарти за свободни и честни избори – наличие на ефективна, навременна и подлежаща на принудително изпълнение защита на нарушените права в рамките на справедлив процес.

IV. Относно типологията на нарушенията и тяхното отражение върху изборния резултат.

19. Институтът за модерна политика смята, че при определяне на типологията на изборните нарушения следва да бъде взето предвид от правната доктрина разграничението между резултатни и формални (нерезултатни) административни нарушения респ. престъпления. *Първо*, не всички нарушения на изборния процес могат да бъдат измерени количествено, така че да се установи с точност дали са довели до фактическа подмяна на волята на избирателите и оттам до незаконност на избора. Съществуват нарушения, които засягат базисни конституционни и международноправни принципи за произвеждане на свободни и честни избори. При тях обаче не винаги би могло да се установи конкретно и количествено как и доколко са се отразили върху волеизявлението на избирателите, а оттам и върху изборните резултати. Но тяхното наличие, когато засяга целия изборен процес изначално опорочава изборите и тяхното извършване не може да бъде saniрано и поправено. *Второ*, има нарушения на изборния процес, които са резултатни, като например сгрешени или подправени протоколи от секционни комисии; действителни бюлетини, които са отчетени от комисииите като недействителни и пр. Този тип нарушения след като бъдат установени трябва да бъдат оценявани и от количествена гледна точка и само ако наличието им е оказало влияние върху общия изборен резултат, те имат за последица обявяването на избора за незаконен.

20. При формалните (нерезултатни) нарушения на изборния процес самото осъществяване на нарушението води до незаконност на избора, когато засяга фундаментални изисквания за свободни и честни избори и опорочава по непоправим начин изборния процес като цяло. При този тип нарушения отражението върху волята на избирателите не може да бъде конкретно измерено. Достатъчно обаче е допускането на подобно нарушение, което засяга целия изборен процес, за да бъде обявена незаконност на избора. Такова например би било нарушаването на тайната на вота при неосигурени от изборната администрация „тъмни стаи“ за провеждане на гласуването във всички избирателни секции или по-голямата част от тях; използването на бюлетини, които позволяват на длъжностни лица от изборната администрация или на трети лица да идентифицират вота на избирателя – т.е. бюлетини, които са отпечатани на недостатъчно плътна хартия, през която прозира отбелязването на вота на избирателя; липсата на независим орган за администриране на изборния процес (централна избирателна комисия) или включването в състава му на

представители, посочени само от управляващата политическа сила; ограничаването на изборителните права на дискриминационен признак и др.под.

- 21.** Предвид тези аргументи, **Институтът за модерна политика** изразява становище, че преценката за законността на избора на президент и вицепрезидент не може да се свежда само до констатирането на някои нарушения, чиито количествен израз води до промяна на изборния резултат. Преценката на законността трябва да обхване всички конституционни и международноправни критерии и принципи за произвеждане на свободни и честни избори. Това произтича както от непосредственото действие на конституционните норми (чл. 5, ал. 2 от Конституцията), така и от примата на международното право пред вътрешното законодателство, което му противоречи (чл. 5, ал. 4 от Конституцията). В тази посока е и практиката на Европейския съд по правата на човека в Страсбург (вж. *Namat Aliev v. Azerbaijan*). Обратното, ако преценката се сведе само до установяването на резултатни нарушения, чиито брой конкретно може да промени изборния резултат, би могло да се стигне до ситуация, в която избори, проведени при нарушаване на базисен принцип, като например тайната на вота, да бъдат обявени за законни, само защото формалният характер на нарушението не позволява да се установи количествено как точно се е отразило нарушението на тайната на вота върху волеизявленията на изборителите. Или да се стигне до абсурд като се обявят за законни избори, в които не са били допуснати до гласуване изборителите поради техния етнически произход например на основание, че общата им численост не би могла да повлияе върху изборния резултат.

V. Относно значението на изборителните списъци за осигуряване на всеобщо и равно изборително право.

- 22.** В своята трайна практика Европейският съд по правата на човека в Страсбург неведнъж е имал повод да изтъкне ролята на държавата и органите на властта като върховен гарант за плурализма и демокрацията и произтичащото от чл. 3 на Протокол 1 към Конвенцията задължение на държавите да предприемат всички позитивни мерки за организирането и произвеждането демократични избори при условия, които „осигуряват свободно изразяване на волята на хората“ (вж. *Yumak*

and Sadak v. Turkey, Sitaropoulos and others v Greece, Namat Aliyev v Azerbaijan и др).

23. Все в тази посока, Съдът в Страсбург подчертава правното значение на коректно съставените изборителни списъци, като елемент от задължението на държавата да организира свободни и честни избори. Самото съставяне, поддържане и оповестяване на изборителните списъци не се свежда до административни и технически дейности и актове на държавната администрация. Държавата е длъжна да състави коректни изборителни списъци, включващи всички изборители, които имат правото да гласуват. Това е абсолютна предпоставка за провеждане на свободни и честни избори, за осигуряване на всеобщо и равно изборително право. Неизпълнението или неефективното изпълнение на това задължение според Съда сериозно накърнява ефективността и практическата осъществимост на изборителните права (вж. *Georgian Labor Party v Georgia*). Този стандарт произтича и от общото задължение на държавите по Конвенцията, формулирано от Съда в Страсбург – правата и свободите на гражданите да бъдат гарантирани и спазвани не формално, теоретично и илюзорно, а практически и ефективно (вж. *United Communist Party of Turkey and Others v. Turkey, Lykourazos v. Greece, Podkolzina v. Latvia* и много други).

24. В искането на народните представители, по което е образувано настоящето дело, се сочат редица доводи, че съставянето на изборителните списъци за изборите произведени на 23 и 30 октомври т.г. практически е довело до неправомерно отпадане на много изборители от тях и включването им в т.нар. "забранителни списъци" въпреки че те са отговаряли на конституционните и законови изисквания и квалификации за упражняване на активното си изборително право в тези избори.

25. Институтът за модерна политика смята, че практическото съставяне на изборителните списъци за президентските избори на 23 и 30 октомври страда от съществени пороци. Право да избират президент и вицепрезидент имат пълнолетните към датата на изборите български граждани, които не са поставени под запрещение и не изтърпяват наказание лишаване от свобода (чл. 3, ал. 1 от Изборния кодекс). От публикации в медиите и от констатации на организации, наблюдаващи изборите е видно, че има много граждани, които отговарят на установените изисквания и квалификации, явили са се пред изборителните урни, но не са били допуснати да гласуват поради заличаването им от изборителните списъци по силата на чл. 56 от Изборния кодекс (ИК). Природата на това нарушение и липсата на

отбелязвания на отказите да бъдат вписани в списъците предполага значително по-голям брой на гражданите, които не са били допуснати до гласуване, но не са уведомили медии, наблюдатели или контролни органи. Самата процедура – освен по данните на ГРАО, граждани да бъдат заличавани от изборителните списъци и по данни, предоставени служебно от МВР, според които те са заминали извън страната не по-малко от два месеца преди изборите и не са се завърнали – създава предпоставки за необосновано ограничаване на изборителните права на български граждани. Правото на свободно движение е в основата на демократичния обществен ред, както и в рамките на Европейския съюз. Предвидената в Изборния кодекс процедура за заличаване от изборителните списъци на граждани на основание, че са пътували извън страната и не са се завърнали не даже в изборния ден, а по-рано – до предаването на списъците на секционните изборителни комисии, съставлява грубо нарушаване на техните изборителни права и на тяхното право на свободно придвижване. Изборителният списък следва да съдържа имената на гражданите, които имат право да гласуват. Дали те, упражнявайки своята свобода на движение, са се намирали в страната към момента на предаването на списъците на секционните комисии или не – не може да бъде основание за ограничаване на техните конституционни права, а когато се предвижда в законова норма то съставлява непропорционално и противоконституционно ограничаване на права. Още повече, когато това заличаване става не на базата на лично волеизявление на гражданина, а по данни на МВР, за които: **а)** няма ефикасни законови или организационни гаранции, че са достоверни и пълни. Достатъчно е да се отбележи фактът, че данни за напускането, съответно влизането на територията на страната, на практика събира само граничният контрол на въздушните и морските граници, но НЕ и на сухопътните граници с Гърция и Румъния, като членове на ЕС. (това се знае от всеки български гражданин, който е пресичал с автомобил границата с Гърция или Румъния); **б)** наличието на настоящ адрес, като един от административните признаци, по които би могло да се смята, че български гражданин пребивава на територията на страната, съгласно действащото законодателство, се определя с изрично и формално волеизявление на гражданина. Изключено е настоящият адрес да се определя по преценка, данни или твърдения на МВР.

26. Нещо повече, събирането на лични данни от МВР, тяхната обработка и използване е стриктно ограничено от чл. 159 от Закона за МВР – те могат да се ползват

единствено за „защита на националната сигурност, опазване на обществения ред и противодействие на престъпността“. Нито една от тези цели не се постига с предвиденото от Изборния кодекс и осъществено на практика ограничаване на изборителните права на български граждани чрез заличаването им от изборителните списъци по данни от МВР. При това, основание за подобно ограничение е използването на едни от най-чувствителните лични данни – тези свързани със свободата на придвижване, които са и елемент от правото на неприкосновеност на личния живот (privacy). Независимо от факта, че служебното използване на тези данни от МВР от страна на ГРАО е законово регламентирано в чл. 56 от ИК, то очевидно е непропорционално на целта да се гарантират изборителните права на българските граждани, за което предпоставка са коректните изборителни списъци, включващи всички граждани, които имат право на глас. В този смисъл заличаването от изборителните списъци по данни от МВР е в разрез със законността на изборите, разбираана като свободни и честни избори по смисъла на Конституцията и международните правозащитни стандарти.

- 27.** Включването на голям брой граждани в забранителните списъци, въпреки че отговарят на условията за упражняване на изборителното им право, не може да бъде третирано като техническа грешка или административен пропуск. То съставлява грубо нарушаване на изборителните права, на принципа на всеобщото и равно изборително право, като абсолютна предпоставка за свободни и честни избори. Наличието на законово уредена процедура, по която в определен срок гражданите да проверяват присъствието си в изборителните списъци, не може да поправи (санира) масовото съставяне на некоректни изборителни списъци. Да проверят верността на данните, отразени за тях в изборителните списъци, е право на гражданите, но не и тяхно задължение. Тъкмо обратното – съставянето на достоверни и пълни изборителни списъци е основно задължение на държавата в изборния процес по силата на чл. 3 от Протокол 1 към ЕКЗПЧ, което тя не може да прехвърля на изборителите. Пропускът да бъде вписан гражданин с изборителни права в списъците може да бъде резултат единствено от техническа грешка или пропуск, но не и последица от законосъобразно упражняване на правото на свободно придвижване. Гражданите имат право да гласуват, а държавата е длъжна да им осигури ефективното осъществяване на това право. Както отбелязва Съдът в Страсбург

„непълните избирателни списъци априори накърняват избирателните права“ (вж. *Georgian Labor Party v Georgia*).

28. Гражданите, които са попаднали в т.нар. забранителни списъци без основание или когато наистина са пътували извън страната по-малко от два месеца преди изборите, са поставени в по-неблагоприятно и неравнопоставено положение в сравнение с останалите избиратели. И то само защото са се ползвали от естествено присъщата в едно демократично общество свобода на движение, която има всеки гражданин и която държавата следва да гарантира и да не обвързва с неблагоприятни последици и административни тежести. Вместо това, Изборният кодекс предвижда, че когато завръщането в страната е станало след предаването на избирателните списъци в секционните комисии, гражданинът следва да направи постъпки пред общинската администрация или в деня на изборите пред секционната комисия, за да бъде дописан в избирателния списък (чл. 46, ал. 3 и 4, във връзка с чл. 40, ал. 1 от ИК). На практика, ако гражданинът се завръща в страната в изборния ден и желае да упражни конституционното си право на глас, това негово право е поставено в зависимост от една непрофесионална и политизирана изборна администрация, каквато е секционната избирателна комисия (факт е, че новите законови правила не се познаваха добре, а ЦИК не направи необходимите пълноценни обучения на секционните и общинските комисии). На практика, сигналите, че секционни избирателни комисии отказват дописване в избирателния списък в подобни случаи не са изолирани. Така например, регистрираната като наблюдател организация Асоциация на младите юристи сочи редица подобни случаи в Пловдив, Сливен, Враца и Лом. Дори и предвидената в Изборния кодекс процедура за обжалване на отказ на секционна комисия да допише избирател в списъка (чл. 48, ал. 2) не създава по-ефикасни гаранции за упражняване на избирателното право, а напротив – съставлява допълнително административно утежнение. Защото гражданинът няма никаква вина за лошите изборни правила и некомпетентността на изборната администрация. Той е правоспособен и дееспособен да упражни правото си на глас – пълнолетен, не изтърпява наказание и не е поставен под запрещение – което доказва с личното си явяване в избирателната секция с документ за самоличност. Но администрацията (т.е. държавната власт) не го е включила в избирателните списъци и тъй като не го е включила го поставя допълнително в неблагоприятното и неравнопоставено спрямо останалите избиратели

положение да предприема серия от административни и съдебни действия за доказване на своето право.

29. Институтът за модерна политика припомня стандартите на Европейския съд по правата на човека в Страсбург, съгласно които:

„Правото да гласуваш не е привилегия. В 21-ви век презумпцията в една демократична държава трябва да бъде в полза на включването... Общото избирателно право се превърна в основополагащ принцип“.
(вж. *Alajos Kiss v Hungary*)

30. В същото време, **Институтът за модерна политика** подчертава, че проблемът с ограничаването на избирателните права на много български граждани чрез заличаването им от избирателните списъци, в периода преди изборите и между двата тура беше многократно поставян на вниманието на властите и на Централната избирателна комисия. Организации, наблюдаващи изборите като Институтът за развитие на публичната среда (също страна по това дело) предложиха и конкретни мерки за преодоляване на проблемите. Органите на властта на централно и местно ниво посрещнаха това с бездействие, а ЦИК заяви чрез своя говорител Бисер Троянов, че няма правомощия да даде необходимите пояснения на общините. С това свое поведение властите нарушиха друг основен стандарт за произвеждане на свободни и честни избори, произтичащ от ЕКЗПЧ и практиката на Съда в Страсбург – задължението на държавните органи, в т.ч. на съдилищата, да предприемат необходимите мерки и без прекомерни и излишни процедурни бариери да се произнасят по оплаквания и сигнали за нарушаване на изборните права и да коригират допуснатите нарушения и пропуски. По този начин държавата, в лицето на Министерския съвет, областните и общинските администрации и избирателните комисии, които според Изборния кодекс отговарят за организационно-техническата подготовка на изборите (чл. 13, ал. 1 от ИК), наруши позитивното си задължение да проведе свободни и честни избори при условия, гарантиращи в пълнота избирателните права на гражданите и възможността свободно да изразят волята си, като част от народния суверенитет.

VI. Относно тайната на гласуването като фундаментален конституционен принцип на свободните и честни избори.

- 31.** Тайната на гласуването е абсолютно право и не може да бъде ограничавана по никакъв начин³. Тя е гарантирана както от Конституцията, така и от всички международни актове и конвенции, по които България и страна, посочени в т. III от това становище.
- 32.** Същността на тайната на гласуване се изразява в свободата на всеки избирател да изрази волята си в изборите без да се опасява от психологически натиск или физически заплахи, без волята му да бъде формирана под влияние на зависимости, страх и друго недопустимо въздействие. Тайната на гласуването е средство и гаранция за произвеждането на свободни и честни избори. Нейното място сред петте стълба на европейското изборно наследство, формулирани от Венецианската комисия (вж. т. III от това становище) е дотоколкова определящо, че самото ѝ нарушаване изпразва от съдържание останалите демократични принципи на избирателната система.
- 33.** Нарушаването на тайната на гласуването е от категорията на т.нар. формални (нерезултатни) нарушения. Самото му извършване, когато не е изолиран случай е достатъчно, за да доведе до незаконност на избора, без да е необходимо да се изследва дали и доколко е повлияло на автентичната воля на избирателите. Така например, ако не са поставени „тъмни стаи“ за гласуване и това се наблюдава в един или повече избирателни райони; ако централизирано са отпечатани прозрачни бюлетини, или при децентрализираната им изработка се констатира, че в един или повече избирателни райони бюлетините не гарантират тайната на вота – налице би била незаконност на изборите. Това е така, защото освен прякото опорочаване на свободното волеизявление на гражданите, които са били принудени да гласуват с прозрачни бюлетини в отделен избирателен район, наличието на сигнали и медийни публикации в изборния ден, че тайната на вота не е гарантирана, би могло да окаже въздействие и върху граждани от региони, в които фактически подобен проблем не съществува. Тъкмо поради това позитивното задължение на държавата да осигури тайната на гласуването, като част от задължението ѝ да произведе свободни и честни избори е абсолютно.

³ Чл. 2, ал. 7 от DECLARATION ON CRITERIA FOR FREE AND FAIR ELECTIONS, Unanimously adopted by the Inter-Parliamentary Council at its 154th Session (Paris, 26 March 1994)

34. Особено тревожен факт е, че в произведените на 23 и 30 октомври президентски избори в редица избирателни райони се гласуваше с бюлетини, отпечатани на хартия, която позволяваше да се види отбелязаният с химикал вот на избирателя. Освен с непосредствените впечатления на всички гласували членове на **Института за модерна политика** от София, Пловдив, Враца, Сливен, Пазарджик и др., за които свидетелстваме пред Конституционния съд, такива нарушения бяха констатирани и от групата германски наблюдатели, организирани от Българския център за зелена икономика и „Зелените“, регистрирани надлежно в ЦИК по покана на Министерството на външните работи. В техният доклад, предоставен ни по наше искане се отбелязва, че наблюдателите са посетили на 23 октомври:

„50 секции в общините Асеновград, Балчик, Благоевград, Кресна, Панагюрище, Пазарджик, Плевен и Раковски, от 8.30 часа на 23-ти до около 2 часа след полунощ. Освен главния проблем с прозрачните бюлетини са установени многобройни нарушения на наредбите за провеждане на изборите и за броене на гласовете. Установени са: недостатъчно разстояние между кабините за гласуване и изборната комисия; изборни кабинни с разкъсани завеси, които позволяват на комисията да гледа какво се случва вътре; кабинни пред отворен прозорец на приземен етаж, така че да може вотът да се наблюдава отвън или да се дадат указания на избирателите в кабините и даже пълнени бюлетини; масово липсващи и непълни протоколи 62 и 64 за уникалността на използвания в изборната секция печат; присъствие на нелегитимирани лица в избирателните секции...“

Наред с това, в доклада на цитираната група наблюдатели се подчертава, че:

„В почти всички посетени от наблюдателите секции се използваха бюлетини, достатъчно прозрачни, за да може позицията на кръстчето да бъде разпозната, дори и бюлетината да е прилежно сгъната.“

Тези констатации са представени от наблюдателите по установения ред и в Централната избирателна комисия, вх. № 2275/25.10.2011 г.

Прилагаме към това становище и предоставените от германските наблюдатели снимки на изборни бюлетини в урни от секциите, в които са осъществявали наблюдението. На тях с просто око се вижда какъв вот е подаден (снимките могат да се видят и на официалния

уебсайт, където са публикувани резултатите от наблюдението⁴).

35. Институтът за модерна политика предлага на Конституционния съд да изиска от Централната изборителна комисия да представи по една бюлетина, с която е гласувано в президентските избори във всеки един от изборителните райони (265 района поради съвпадението им с местните избори). С цел да се установи обективната истина, би следвало предоставените от ЦИК бюлетини да бъдат с отбелязан вот със знак „X“, което би дало възможност да се установи, дали поставения знак е видим и разкрива вота на изборителя. Това се отнася с особена сила за бюлетини, с които е гласувано за кандидатите под номера 1 и 2 и затова молим да бъдат изискани такива бюлетини.

VII. Относно нарушаване от изборната администрация на критериите за образуване на изборителни секции по чл. 72-75 от Изборния кодекс.

36. Изборният кодекс определя критерии за образуване на изборителни секции, според които броят на изборителите в една секция не трябва да е повече от 1000 души. Въпреки това от протоколите, представени в ОИК и ЦИК е видно, че има секции, които надвишават тази численост. В същото време, усложнената процедура за гласуване в два избора – президентски и местни – изисква повече индивидуално време за упражняване на вота на всеки изборител. Ето защо, наличието на секции, в които според протоколите са гласували повече от нормативно определения максимален брой изборители създава основателно съмнение за достоверността на отразените в протокола резултати. За да се установи по безспорен начин това, предлагаме в духа на вече установената практика на Конституционния съд (Решение № 2 на КС по к.дело № 10 от 2009 г.), да се направи експертиза, която да установи средното индивидуално времетраене на гласуването на един изборител за президент и вицепрезидент, кметове, общински съветници и кметове на кметства. На тази основа да

⁴ Български център за зелена икономика - http://www.zelrab.ekonet-bg.org/index.php?option=com_content&view=article&id=325:to-cik-complaint2011-10-25&catid=63

се определи максимално възможният брой избиратели, които са могли да гласуват в една секция в рамките на изборния ден. Оттам би следвало всички протоколи, които сочат по-голям брой гласоподаватели да бъдат обявени за незаконни.

37. В случай че съвкупният резултат от секциите, които са с подобен ексцес води до промяна в окончателните изборни резултати, изборите следва да бъдат обявени за незаконни и резултатите преизчислени.

VIII. Относно капацитета на изборната администрация да проверява сигнали за изборни нарушения и да взема решения по тях.

38. Един от основните стандарти за свободни и честни избори е функционирането на ефективна изборна администрация, която своевременно проверява жалби и сигнали за изборни нарушения и се произнася по тях. Доколко ЦИК и ОИК в изборите от 23 и 30 октомври са разполагали с такъв капацитет Конституционният съд би установил чрез съпоставка на броя на подадените по надлежния ред жалби и сигнали с постановените решения.

39. **Институтът за модерна политика** обаче би искал да привлече вниманието върху случаят със скандалните снимки и видеозаписи, разпространени от информационна агенция БГНЕС, на които се виждат депутати от правителственото мнозинство, които носят чували с изборни бюлетини, присъстват нерегламентирано в изчислителния център на ОИК-София. По този скандален случай ЦИК не постанови решение, скривайки се зад липсата на мнозинство за постановяване на решение. На ниво ОИК, следва да се подчертае констатацията на германските наблюдатели, организирани от Българския център за зелена икономика и „Зелените“, които са подавали сигнали за прозрачни бюлетини в ОИК, но те не са били разгледани. Не са разглеждани от ОИК и сигнали на други организации, наблюдаващи изборите, като например Института за социална интеграция съвместно с ГИСДИ, Асоциацията на младите юристи.

IX. Относно правомерността на решението на ЦИК за удължаване на времето за гласуване, извън

установената в Изборния кодекс пределна продължителност на изборния ден.

40. Въпреки формалното нарушаване на буквата на Изборния кодекс от страна на ЦИК, **Институтът за модерна политика** смята, че обявеното удължаване на изборния ден не може да се оцени изначално като водещо до незаконност на изборите. Целта на удължаването – да се даде възможност на струпалите се избиратели пред определени секции да упражнят правото си на глас – е легитимна. В същото време следва да се установи в рамките на конституционното дело, дали при това допълнително удължаване на изборния ден са били спазени законовите изисквания към нормативно установения край на изборния ден да бъдат събрани личните карти на всички избиратели, които са били пред изборната секция и желаят да гласуват. Има сигнали както за прекомерно продължаване на изборния ден в определени секции, така и за отказ на избиратели да бъдат допуснати до гласуване въпреки че са били пред секцията в края на изборния ден. Така например:

- В избирателна секция 170, в с. Камен община Сливен, изборният процес е продължил до 23,30 часа на 23.10.2011 г.

- В избирателна секция 132, в с. Изгрев, община Сливен гласуването е завършило в 19 часа на 23.10.2011г., въпреки, че има Решение на ЦИК за удължаване на изборния ден до 20,00 часа. При това от изборното помещение са отстранени застъпниците и представителите на политическите партии, като урната е отворена в тяхно отсъствие и е започнало преброяването на бюлетините. След отправен сигнал до ОИК-Сливен, половин час след това застъпниците и представителите на политическите партии са поканени отново в изборното помещение.

- В с. Желю войвода, общ. Сливен избирателни секции с номера 171,172,173, в с. Чинтулово, Община Сливен, избирателна секция 141, въпреки големият брой желаещи да гласуват на 23.10.2011 г. не са изградени допълнителни изборни кабинета, което не е позволило на голяма част от желаещите да упражнят своя глас.

(Констатации на Асоциацията на младите юристи – регистриран наблюдател на изборите по сигнали на Гражданска мрежа за Модерен Сливен)

41. Това е индикация, че е възможно в тези секции допълнително да са били организирани и довеждани избиратели, които не са били пред избирателната секция в края на изборния ден и съответно техните лични документи не са били събрани от секционната комисия. Подобни нарушения следва да се преценят в

тяхната съвкупност от гледище на отражението им върху изборните резултати.

Х. Относно недействителните бюлетини и тяхното значение при определяне на изборния резултат и други нарушения на изборния процес.

- 42. Институтът за модерна политика** смята, че въпросът с недействителните бюлетини в тези президентски избори заслужава специалното внимание на Конституционния съд при установяването на законността на изборите. В медиите и в ОИК има многобройни сигнали в изборния ден за нарушения при преброяването на гласовете и неправомерно инвалидиране на бюлетини, използване на симпатично мастило и др. Наред с това, наш екип направи извадкова проверка на протоколи, публикувани в интернет сайта на ЦИК, която показва несъответствия на броя на недействителните бюлетини по вид с общия брой на недействителните бюлетини (например в протоколи от Благоевград, Бургас, Видин, Добрич, Кюстендил, Пловдив, София-град, София област, Стара Загора, Хасково, от чужбина).
- 43.** Следва да се обърне внимание и на случаи на несъответствие броя на отбелязани недействителни бюлетини поради тяхното показване или поради грешка и броя на гласувалите избиратели.
- 44.** Наред с това, намираме за релевантно на искането за установяване законността на изборите наличието на райони, в които процента недействителни бюлетини е значително по-висок от средния за страната процент (6.4%) недействителни бюлетини. Такива са, например, Благоевград, Бургас, Добрич, Кърджали, Пазарджик, Плевен, Разград, Силистра, Сливен, Търговище, Хасково, Шумен. Подобно различие е индикация, че е възможно в тези райони да има неправомерно въздействие и инвалидиране на редовно подадени бюлетини. Поради това предлагаме на Конституционния съд да изиска недействителните бюлетини от районите, в които процентът недействителни бюлетини е по-висок от средния за страната и да бъде назначена експертиза за тяхната проверка и съответствие с Методиката и релевантното решение на ЦИК.
- 45.** Има сигнали, че в редица избирателни секции в списъците са дописвани избиратели само с трите имена и подпис без изискуемите ЕГН и лични данни. Така например:

- Секция № 79 в кв. Кулата, гр. Враца - дописани като гласували 170 избиратели без да са нанесени личните им данни.

- Секция е № 85 в с. Горно Пещене, Врачанско - "грешката" е допусната при повече от 270 гласоподаватели.

(Констатации и сигнали на Асоциацията на младите юристи - регистриран наблюдател на изборите по сигнали на Сдружение „Модерна Враца“)

46. В тази връзка, Институтът за модерна политика предлага на Конституционния съд да назначи експертиза за определяне на броя на дописаните без лични данни гласоподаватели.

47. По време на предизборната кампания и в изборния ден бяха регистрирани множество сигнали за купуване на гласове. Така например:

- bTV излъчи редица репортажи за купуване на гласове по време на предизборната кампания.

- „Институт за развитие на публичната среда“ представи над 38 случая на купуване на гласове само в 6 общини, в които е наблюдавал изборите (регистрирани наблюдатели в ЦИК) - <http://www.fairelections.eu/>.

- В Асоциация на младите юристи (регистрирани наблюдатели в ЦИК) са постъпили сигнали за: а) Пловдив: раздаване на храна на 14.10.2011 г. на мобилния предизборен пункт на ГЕРБ на главната улица; на хранителни продукти из целия град, брандирани с «ГЕРБ»; на безплатно предоставяне в заведенията в града на килограми (до 20 кг. на места) захар на пакети, брандирани с ГЕРБ; б) Сливен - раздаване на обувки с Жельо Войвода; пари - 30-50 лв. на глас; купуване ромски гласове или упражняване катиск върху роми.

- Информацията, изнесена в медиите от свидетел за даване на подкуп в изборния ден за гласуване на ГЕРБ в Пловдив под формата на формално вписване като представител на партията в изборния ден (Канал 3, предаване от на Сашо Диков).

- Информация, че полицията в Пловдив не реагира 4 часа след сигнал за купуване на гласове.

XI. Относно съдопроизводствените правила пред Конституционния съд по настоящето дело.

48. Традиционната роля на Конституционния съд за обявяване на противоконституционност на закони има абстрактен характер - страните и съдът изтъкват абстрактни правни аргументи, предопределени от абстрактния характер на законовите норми. Процедурата по настоящето дело се отличава от типичните производства пред Конституционния съд с ярко изразения си конкретен характер - решението на

КС в изключителна степен зависи от установяването на конкретната фактическа обстановка. Следователно, съществен елемент от съдопроизводствените правила е събирането и проверката на доказателствата при спазване на основните принципи на справедливия процес.

49. По-специално:

Първо, по отношение на писмените доказателства процедурите, прилагани от Конституционния съд трябва да позволят на страните да се запознаят с всички събрани доказателства като им бъде осигурен достъп до доказателствата, които не са представени от тях.

Второ, един от основните способи за събиране и проверка на доказателства, предвиден в Закона за Конституционния съд – експертизата, изисква да се предостави на страните възможност да се запознаят с експертното заключение на вещите лица, в което да са обективирани техните изводи, изследователски методи и да са приложени доказателствата, въз основа на които са направени изводите. Принципът на справедлив процес изисква страните да имат възможност да участват в разпита на вещите лица по представяне на тяхното заключение с право да задават въпроси.

XII. Предварителна оценка на вероятната тежест на нарушенията на законността на изборите:

50. Институтът за модерна политика подчертава становището си, че при окончателната преценка на фактите и степента на нарушенията Конституционния съд би следвало да вземе предвид практиката на Европейския съд по правата на човека в Страсбург и да определи мерки, които да са ефективни на практика, като или предотвратяват нарушенията, или ги санкционират. При това трябва да определи мерки, които са пропорционални на сериозността на нарушението. Най-тежката възможна мярка – обявяването на изборите за незаконни, следва да бъде постановена само при наличието на сериозно нарушение на изборните стандарти. Когато волята на избирателите е била свободно и демократично изразена тази мярка трябва да бъде налагана само при наличието на незаобиколими нарушения на принципи на демократичния ред (*вж. Petkov and others v Bulgaria*).

51. Предвид тази мяра, **Институтът за модерна политика** очертава следната предварителна оценка на вероятната тежест на претендираните нарушения на законността на изборите:

- Разкриването на тайната на вота е нарушение на един от петте стълба на европейското изборно наследство и е в основата на конституционната регламентация на свободните и честни избори и на принципа на правовата държава. Нарушаването на този фундаментален принцип в един или повече избирателни района чрез бюлетини, отпечатани на хартия с недостатъчна плътност, която позволява да се види подаденият вот на избирателя, съставлява основание за обявяване на незаконността на изборите. Това нарушение не може да бъде saniрано, има абсолютен характер и би наложило произвеждането на повторни президентски избори.
- Нарушаването на задължението на държавата да състави коректни избирателни списъци, които съдържат имената на всички правоспособни и дееспособни избиратели, в резултат на което избиратели са били изключени от списъците и техният брой е по-голям от разликата между спечелилия и загубилия на балотажа кандидат, съставлява основание за обявяване на незаконност на изборите. Това нарушение не може да бъде saniрано, има абсолютен характер и би наложило произвеждането на повторни президентски избори.
- При наличие на нарушения на пределния брой избиратели в една избирателна секция и отчитането на изборни резултати за дадена секция, които надхвърлят значително максималния брой избиратели, които са могли да гласуват - всички протоколи, които сочат по-голям брой гласоподаватели следва да бъдат обявени за незаконни. В случай че съвкупният резултат от секциите, които са с подобен ексцес води до промяна в окончателните изборни резултати, изборите следва да бъдат обявени за незаконни. Това нарушение е поправимо чрез преизчисляване на изборния резултат на двамата кандидати, явили се на балотаж.
- Ако в хода на доказването Конституционният съд се натъкне на нарушения на принципа на свободни и честни избори, които не съставляват основание за обявяване на изборите за незаконни, но засягат конституционни права на гражданите, предлагаме да бъдат използвани други средства на конституционното правосъдие, като например - произнасяне *ad hoc* за противоконституционността на разпоредби от Изборния кодекс (например чл. 56); сезиране на главния прокурор при наличие на данни за изборни

престъпления; отправяне на „конституционен апел“, по аналогия с добрите практики на германския конституционен съд, за съответни промени в изборното законодателство, които да предотвратят в бъдеще подобни нарушения на стандартите за свободни и честни избори.

XIII. Доказателствени искания.

52. Институтът за модерна политика се обръща към Конституционния съд с молба:

- да бъдат приети за доказателства приложените към това становище доклади на организации, регистрирани в ЦИК като наблюдатели на изборите;
- да ни бъде дадена възможност да се запознаем с писмените доказателства, представени от другите заинтересовани страни;
- да ни бъде дадена възможност, след запознаване със събраните доказателства, да представим пред Съда допълнително становище
- заседанията на Конституционния съд по делото да бъдат открити и да ни бъде дадена възможност да участваме в разпита на вещите лица, в случай на назначена от Конституционния съд експертиза.

53. Наред с това, молим Конституционният съд:

- да изиска от Централната избирателна комисия да представи по една бюлетина, с която е гласувано в президентските избори във всеки един от избирателните райони (265 района поради съпадението им с местните избори). С цел да се установи обективната истина, би следвало предоставените от ЦИК бюлетини да бъдат с отбелязан вот със знак „X“, което би дало възможност да се установи, дали поставения знак е видим и разкрива вота на избирателя. Това се отнася с особена сила за бюлетини, с които е гласувано за кандидатите под номера 1 и 2 и затова молим да бъдат изискани такива бюлетини;
- да бъде установен броят на гласоподавателите, които са били заличени от избирателните списъци по данни, предоставени от МВР;
- да се съберат доказателства от обобщените протоколи на ОИК за броя на недействителните бюлетини и по-специално – тези, които не са по образец, нямат два печата на секционната комисия или са стрешени;
- да се съберат доказателства колко резултата от протоколи на СИК са били променени в ОИК поради "техническа грешка" и "неудовлетворени контроли".

- да се изиска от ЦИК да представи информация за броя на секциите в страната, където броят на избирателите, включени в избирателния списък в една секция, надхвърля 1000 души и така са нарушени нормативно регламентирани в чл. 72-75 от ИК критерии за образуване на избирателни секции;
- да се изискат от ЦИК недействителните бюлетини от районите, в които процентът недействителни бюлетини е по-висок от средния за страната и да бъде назначена експертиза за тяхната проверка и съответствие с Методиката и релевантното решение на ЦИК;
- да се изиска от ЦИК да представи постъпилите сигнали за допуснати нарушения на изборния процес във всички ОИК, които са компетентна изборна администрация, която разглежда жалбите против нарушения извършени от секционните комисии.

Приложение :

1. Доклад на германски наблюдатели, Български център за зелена икономика и „Зелените“, регистриран наблюдател на изборите, ведно със снимков материал.
2. Доклад на Асоциация „Прозрачност без граници“, регистриран наблюдател на изборите.
3. Доклад на ГИСДИ, регистриран наблюдател на изборите.
4. Доклад на Асоциация на младите юристи, регистриран наблюдател на изборите.

5 декември 2011 г.

ИНСТИТУТ ЗА МОДЕРНА ПОЛИТИКА